

EKONOMIJA I GLOBALIZACIJA, VLADAVINA PRAVA I MEDIJI U USLOVIMA DIGITALIZACIJE U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA (Uvodni referat)

Akademik, prof. dr. Ibrahim Jusufranić, email: rektor@iu-travnik.com
Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku

Sažetak: Nova ekonomija znači duboke i korjenite promjene u društvu i u ekonomiji, a njen konačan rezultat mora biti rast životnog standarda naroda. Digitalna ekonomija je savremeni način u kome se koriste informacione tehnologije, a posebno Internet. Dovela je do prelaska od industrijske ekonomije ka ekonomiji koju karakterišu informacije, nematerijalna dobra, nevidljive vrijednosti, usluge i novi vid organizovanja institucionalnih formi. Od devedesetih godina pa na dalje sve se manje u ekonomiji problem razvoja posmatra preko postavki starih modela, nego su osnovni izvori ekonomskog rasta usmjereni na tehnološke promjene, na poboljšanje inovacija i na obrazovanje radne snage koja će biti sposobna upravljati novom tehnologijom. Te postavke prema istraživanjima omogućuju ostvarivanje snažnog privrednog rasta bez inflacije i uz nisku nezaposlenost i omogućavaju rast proizvodnih kapaciteta. Savremeni se svijet pod uticajem napredne tehnologije globalizira, ali se stanovnik takve sredine sve više lokalizira, odnosno izabrane dijelove globalnog svijeta 'uvlači' u svoje svakodnevne prostore. U savremenom visoko urbaniziranom svijetu neosporan je jedinstven i sve snažniji uticaj novih informacijskih tehnologija, posebno onih bežičnih (prenosnih računara, mobiteli, internet).

Ključne riječi: nova ekonomija, globalizacija, informacijske tehnologije, digitalizacija, ekonomski rast

ECONOMY AND GLOBALIZATION, THE RULE OF LAW AND MEDIA IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION IN THE WESTERN BALKAN COUNTRIES (Keynote paper)

Abstract: The new economy means profound changes in society and in the economy, and its final result should be the growth of living standards of the people. The digital economy is a modern way in which information technologies and especially the Internet are used. It has led to a transition from an industrial economy to an economy characterized by information, intangible assets, invisible values, services and a new form of organizing institutional forms. From the 1990s onwards, less and less in the economy, the problem of development was viewed through the settings of old models, but the main sources of economic growth were focused on technological change, improvement of innovation and education of the workforce capable of managing new technology. These preferences, according to research, allow strong economic growth without inflation and low unemployment, and enable growth in production capacity. Under the influence of advanced technology, the modern world is globalizing, but the inhabitant of such an environment is increasingly localized, that is why selected parts of the global world are being 'drawn' into their everyday spaces. In today's highly urbanized world, the unique and increasing influence of new information technologies, especially those of wireless (laptops, cell phones, internet), is undeniable.

Keywords: new economy, globalization, information technologies, digitalization, economic growth

I - INFORMATIČKA EKONOMIJA I GLOBALIZACIJA

1. Stvaranje informatičke ekonomije

Posljednje decenije predstavljaju jedan od rijetkih intervala u istoriji čovječanstva kada se prekida normalan razvojni kontinuitet u kome dolazi do radikalnih promjena, kada se rađa nova tehnološka i društvena paradigma. To je bilo vrijeme u kojem se dogodila revolucija u informatičkoj tehnologiji, u kojem je stvorena nova tehnološka paradigma koja je podstakla radikalno prestrukturiranje i dovela do stvaranja informatičke ekonomije. Dominantna karakteristika informatičke ekonomije je rastući udio i značaj znanja i inovacija. Nova ekonomija zahtijeva stalno unapređenje, poboljšanje, razvoj. Stalno ulaganje u ideje, znanje, ljude. Otuda inovacije i inovativnost čine srž funkcionisanja i razvoja informatičke ekonomije. Teško je u istoriji čovječanstva identifikovati sličan pronalazak koji je imao takav uticaj u tolikom broju ljudskih djelatnosti kao što je imalo stvaranje informatičke ekonomije. Informatička ekonomija omogućavaju korisnicima da učestvuju u brzom mijenjanju svijeta, s obzirom da idu na ruku pronalaženju, istraživanju, analizi, razmjeni i prezentaciji informacija, odgovorno i bez diskriminacije. Ona obezbjeđuje brz pristup informacijama, idejama i iskustvima iz širokog spektra ljudi, zajednica i kultura. Informacije su postale osnovno strateško dobro, pored već postojećih: energije, prirodnih bogatstava i infrastrukture. Upravo zahvaljujući njima je moguće odgovoriti tako brzo na zahtjeve koji su pred nama. Nastaje nova ekonomija bazirana na informaciji i znanju, nova industrija, novo društvo. Informatička ekonomija omogućava brzo mijenjanje svijeta u kome se rad i druge aktivnosti sve više transformišu od strane različitih pristupa i razvijanja tehnologije, svojim mogućnostima prikupljanja, pothranjivanja, prenošenja i obrade svih vrsta informacija.

Informacija se danas smatra strateškim resursom, potencijalnim izvorom za sticanje konkurentne prednosti. U informacionom društvu su osnovni pojmovi informacija kao fenomen i komunikacija kao process. Ne postoji sumnja da informacione i komunikacione tehnologije (ICT) imaju značajan uticaj na ekonomski i sveukupni razvoj, zaposlenost, ljudske kapacitete itd. U ekonomskoj sferi postaje sve značajnije prikupljanje i raspolaganje informacijama, kao jedan od bitnih resursa za obavljanje ekonomske djelatnosti, posjedovanje i korišćenje informacione tehnologije. Pored toga, ove tehnologije su omogućile razvoj novih proizvoda i djelatnosti, dok je korišćenje interneta dovelo do nastanka mnogih novih firmi širom svijeta i do otvaranja novih radnih mjesta. Nove informacione tehnologije uveliko povećavaju ekonomsku efikasnost i omogućavaju mnoštvo novih poslovnih mogućnosti. Rast preduzeća, kompleksnost poslova, rastuća brzina kojom treba donositi poslovne odluke i skraćivanje životnog ciklusa proizvoda utiču na razvoj i značaj informacione tehnologije na obavljanje ekonomske djelatnosti. Razvoj i upotreba interneta transformisali su savremeno društvo u informaciono društvo. Relativno mlado informatičko društvo u posljednjem periodu doživljava promjene, kako u smislu nove zakonske regulative, tako i u smislu definisanja novih trendova. Razvoj informacionog društva je od velikog značaja za cjelokupnu ekonomiju jedne države. Njegova glavna karakteristika je što ICT igraju najvažniju ulogu kako u proizvodnji i ekonomiji, tako i u svim sferama pojedinaca i društva u cjelini na način da šire ljudske slobode. Upravo ovaj razvoj dovodi do novog društva znanja.

Od devedesetih godina pa na dalje sve se manje u ekonomiji problem razvoja posmatra preko postavki starih modela, nego su osnovni izvori ekonomskog rasta usmjereni na tehnološke promjene, na poboljšanje inovacija i na obrazovanje radne snage koja će biti sposobna upravljati novom tehnologijom. Te postavke prema istraživanjima omogućuju ostvarivanje snažnog privrednog rasta bez inflacije i uz nisku nezaposlenost i omogućavaju rast

produktivnih kapaciteta. Nova ekonomija znači duboke i korjenite promjene u društvu i u ekonomiji, a njen konačan rezultat mora biti rast životnog standarda naroda.

Tržište postaje globalno, otvoreno što znači da je razmjena dobara i usluga između različitih zemalja u ekspanziji i do danas dostiže svoj vrhunac. To nekim zemljama, a naročito nerazvijenim zemljama i zemljama u razvoju, kao i zemljama u tranziciji koje prelaze iz sistema komunizma (zatvorenog tržišta) u sistem kapitalizma (otvorenog tržišta) može predstavljati problem. Takve zemlje se suočavaju sa problemom da je njihov proizvod nekonkurentan, potreba upumpavanja novca u razvoj privrede i konkurentnosti na globalnom tržištu je od krucijalnog značaja.

Javljaju se i novi društveni koncepti vezani za novo doba i novu ekonomiju kao što je društvena odgovornost. Društveno odgovorna preduzeća ali i države su one koje u svom poslovanju uzimaju u obzir socio-ekonomski faktor šireg društva, dobrobit zajednice, kao i faktore zaštite životne sredine, to jeste da u sklopu svog poslovanja ne utiču negativno na okolinu.

Informaciono-komunikacione tehnologije predstavljaju osnov savremene informacione ekonomije, olakšavajući i podržavajući globalne tokove informacija, kapitala, ideja, robe, usluga i ljudi. Na taj način direktno transformišu savremene načine poslovanja i organizacije uopšte. One revolucionarno mijenjaju način učenja i podjele znanja i omogućavaju značajno veće učešće svih u poslovanju, doprinoseći tako promociji i ubrzanju ukupnog ekonomskog, društvenog i ljudskog razvoja u svijetu. Moram napomenuti da se u toj transformaciji mijenjaju i kupovine uz sniženje troškova i efikasnije zatvaranje transakcija i makroekonomske implikacije na zaposlenost, carinski sistem, poreski sistem, trgovinsku konkurentnost.

2. Pojam i razvoj informacione tehnologije

Teško je dati tačnu definiciju informacionih tehnologija ali možemo reći da se pod informacionim tehnologijama (IT) podrazumijevaju različiti elementi i vještine za kreiranje, čuvanje i prenošenje informacija u različitim vidovima. Poslovne organizacije ih koriste u svrhu: poboljšanja kvaliteta proizvoda i usluga, poboljšanja efikasnosti i efektivnosti, povećanja produktivnosti, uštedu novca i energije, uštedu vremena i povećanja profita. Razvoj i primjena informacionih tehnologija u mnogome mijenja način privređivanja i život pojedinca. Razvoj informacionih tehnologija je prouzrokovao pojavu novih aplikacija i mreža ovih tehnologija, koje su značajno promijenile način poslovanja i življenja.

U uslovima vrlo jake konkurencije, naročito u ekonomskoj sferi postaje sve značajnije prikupljanje i posjedovanje informacija kao i umijeće korišćenja novih informacionih tehnologija. Veoma značajne promjene u našem društvu desile su se baš onda kada su se razvile savremene tehnologije kao što su: informaciona tehnologija, laserska tehnologija, tehnologija novih materijala, nuklearna tehnologija, tehnologija osvajanja svemira, biotehnologija i genetičko inženjerstvo. Pojava i uvođenje ovih tehnologija dovelo je do promjene u društvenim odnosima, proizvodnji, životu ljudi i njihovom obrazovanju. Informacione tehnologije (IT) zasnovane na znanju čine osnovu gotovo svih drugih tehnologija i kao takve one su uključene u gotovo sve proizvode i usluge preduzeća, omogućavajući mu smanjenje troškova, veću efikasnost i profitabilnost poslovanja, unapređenje svih funkcija preduzeća, modernizacija administracije, ubrzanje procesa projektovanja i sl.

Mnoge zemlje su ekonomski rast ostvarile pod uticajem razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija. Jedna od inovacija razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija internet koji se smatra pokretačem promjena u društvu i privredi, od prikupljanja informacija preko

posjedovanja i primjene znanja do rješavanja pojedinih zadataka i ostvarivanja prednosti, efikasnosti i boljih rezultata.

Smatra se da bi najveći generator tražnje za informaciono-tehnološkom infrastrukturom trebalo da bude država. Uvođenjem elektronskih servisa, čime državna administracija postaje efikasnija, optimalnija i, prije svega, transparentnija, uz direktan podsticaj IT sektoru.

3. Uticaj informacione tehnologije na stvaranje nove ekonomije

Danas živimo u vremenu naprednih tehnologija i promjena koje utiču na transformaciju privrede, društva i života. Brz tehnološki progres u sektoru informacionih tehnologija pokrenuo je nagli proces stvaranja nove ekonomije. Nova ekonomija je promijenila ekonomski sistem na globalnom nivou. Razvoj i primjena informacionih tehnologija kreirali su novu ekonomiju koja predstavlja mnoštvo kvalitativnih i kvantitativnih promjena koje su u posljednjih dvadeset godina transformisale strukturu, funkcionalnost i pravila u ekonomiji. Američka privreda je krajem devedesetih godina XX vijeka ostvarila značajan privredni rast zahvaljujući primjeni informaciono-komunikacionih tehnologija, i od tada je počeo da se koristi naziv "nova ekonomija". Naziva se i digitalnom ekonomijom, informacionom ekonomijom a sve popularnije i internet ekonomijom. Svi nazivi se odnose na uticaj informacionih tehnologija na obavljanje svih ekonomskih djelatnosti. Nova ekonomija obezbjeđuje razne mogućnosti preduzećima da unaprijede organizaciju i strukturu poslovanja. Ona predstavlja osnov za promjene u ekonomskim djelatnostima, sa mogućnostima kreiranja novih pravila za postizanje produktivnosti, zaposlenosti, ekonomskog rasta i inovacija u svim sektorima. Osim navedenih ono omogućava smanjenje troškova i ostalih mogućnosti, nova ekonomija obezbjeđuje smanjivanje ili ukidanje geografskih, industrijskih i korporativnih barijera i granica. Potrošači u novoj ekonomiji imaju veliki izbor pristupa proizvodima i uslugama. Zbog pozitivnih rezultata, većina preduzeća povećava investicije u informacione tehnologije, unapređuje organizaciju kako bi smanjila troškove, povećala efikasnost i fleksibilnost, efikasnije upotrijebila tehnologije i poboljšala donošenje poslovnih odluka.

4. Poslovanje u digitalnoj ekonomiji

Globalno tržište je pod stalnim i snažnim uticajem promjena koje su prouzrokovane brzim rastom ekonomije i novih tehnologija. S obzirom da, u ekonomskoj sferi, postaje sve bitnije raspolaganje informacijama, postalo je neophodno posjedovanje i korištenje informacione tehnologije. Razvoj informacionih sistema i „informacione industrije“ postaje pokretačka snaga privrednog i društvenog napretka. Najbolji i najvažniji rezultat industrijskog i postindustrijskog društva je zapravo informaciona tehnologija.

Danas je vrijeme naprednih tehnologija i promjena koje utiču na transformaciju i privrede, društva i života. Informisanost, prikupljanje, obrada podataka i komunikacija povećavaju produktivnost u svim sektorima. Brz i nagli tehnološki progres u sektoru informaciono - komunikacijskih tehnologija pokrenuo je proces stvaranja nove ekonomije, novog rasta i razvoja privrede. Nova ekonomija je promijenila ekonomski sistem. Ove promjene uključuju globalizaciju, promjenu monetarne politike, preduzetnički kapital i inovacije u upravljanju ljudskim resursima.

5. Nova digitalna ekonomija

Digitalna ekonomija je savremeni način u kome se koriste informacione tehnologije, a posebno Internet. Doveda je do prelaska od industrijske ekonomije ka ekonomiji koju karakteriše

informacije, nematerijalna dobra, nevidljive vrijednosti, usluge i novi vid organizovanja institucionalnih formi. Sinonimi za digitalnu ekonomiju su „Internet ekonomija“, „Nova ekonomija“ i „Web ekonomija“. Nova ekonomija bi se još mogla definisati kao kombinacija međusobno povezanih fenomena koja obuhvata globalizaciju, transformacioni uticaj informacionih i komunikacionih tehnologija, na način poslovanja različitih organizacija, uspješne i različite modele elektronskog poslovanja, i stalno promjenjivu prirodu načina obavljanja radnih zadataka, naglašavajući karakteristike kao što su visoke stope razvoja, niska inflacija i nizak nivo nezaposlenosti. Tržišna ekonomija, u razvijenim zemljama, mijenja se na pet načina:

1. Nova infrastruktura za stvaranje kapitala pojavljuje se kao posledica evolucije Internet mreže (Net) u Hypernet - Ovakav način poslovanja smanjuje troškove saradnje, ugovaranja i vršenja transakcija između firmi,
2. Novi modeli poslovanja - Poslovne mreže, koje se pojavljuju kao modeli uspješnog poslovanja, omogućavaju firmama da se takmiče ko će stvoriti bolje i raznovrsnije proizvode i usluge i da postignu održivu efikasnost poslovanja.
3. Novo tržište kapitala - Zahtijeva nove pristupe finansijskom inženjeringu. Mijenja se intelektualni kapital sa umrežavanjem ljudi i znanja.
4. Kapital međusobnih odnosa - Novi pristupi marketingu omogućavaju da se kreiraju dublji i uspješniji odnosi između preduzeća i kupaca. Jedan od najvažnijih izazova koji se pojavljuju pred bilo kojim preduzećem je upravo upravljanje ovim kapitalom.
5. Novo društvo - Nastaje na osnovu promjenjivog ekonomskog okruženja. Nova (digitalna) ekonomija postaje sve prihvaćeniji okvir u kojem se, u razvijenim zemljama, već obavlja biznis i poslovanje drugih organizacija, a sa vremenom će neizostavno biti u upotrebi i u zemljama u tranziciji kao i u ostalim manje razvijenim zemljama.

U Bosni i Hercegovini, kao i u ostalim manje razvijenim zemljama, još uvijek preovladava Stara ekonomija, i one se suočavaju sa velikim izazovima u stvaranju okvira koji bi bio kompatibilan sa postojećim okvirima u razvijenim zemljama, sa ciljem da vremenom postanu partneri u globalnoj ekonomiji.

6. Karakteristike nove ekonomije

Nastanak globalnog tržišta, naglo povećanje broja firmi i nova, jeftina tehnologija, koja omogućava lakši pristup novim tržištima, doveli su do oštrije međunarodne konkurencije. Kao posledica tih promjena, preduzetnici su su sve većoj mjeri pod pritiskom da svoju pažnju usmjere na načine koji će povećati njihovu efikasnost i smanjiti troškove. Upotreba informaciono-komunikacione tehnologije u proizvodnom procesu, poboljšano poslovno ponašanje i bolje funkcionisanje tržišta radne snage, doveli su do povećanja produktivnosti, na nivo koji je kompatibilan sa ekonomskim rastom od 3-4%, naspram 2-2,5% u Staroj ekonomiji.

Osnovne karakteristike nove (digitalne) ekonomije su:

- Vodi do značajne promjene paradigme u: poslovnoj strategiji, dizajnu i upotrebi tehnologije, ulozi višeg menadžmenta, procesima kreiranja i upotrebe organizacionog znanja, načinu organizacije i upravljanja preduzećima,
- Organizacije nove ekonomije se javljaju u svim oblicima i veličinama, od najmanjih (jedna osoba), do najvećih preduzeća,
- Koristeći informaciono – komunikacione tehnologije, mala preduzeća mogu da obavljaju i aktivnosti, koje su ranije bile rezervisane samo za velika preduzeća,

- Troškovi za pokretanje novog poslovanja se smanjuju, mnoga preduzeća će stvoriti mreže nezavisnih stručnjaka, što znači da dosta ljudi već sad rade u manjim preduzećima, ili sami,
- Organizacije nove ekonomije daju prednost potrošaču i ulažu dodatne napore da zadovolje stalno rastuće zahtjeve potrošača,
- Nova ekonomija daje prednost neopipljivoj aktivni, ali ona dopunjava tradicionalnu ekonomiju, ne odbacuje je u potpunosti,
- Novi poslovni modeli su stvoreni u obliku partnerstva, zasnovanog na internetu ili savezništvu „poslovnih mreža“, kao zaseban sistem dobavljača, distributera, davalaca trgovinskih usluga, davalaca infrastrukturnih usluga i potrošača, koji koriste internet za svoje primarne poslovne transakcije i komunikacije,
- Upravljanje znanjem je umjesto upravljanja informacijama i podacima.

Digitalna ekonomija se odnosi na ekonomiju, koja je zasnovana na digitalnim tehnologijama, uključujući digitalne komunikacione mreže, računare, softver i druge povezane informacione tehnologije. Digitalno umrežavanje i komunikacione infrastrukture pružaju globalnu platformu na kojoj ljudi i organizacije uzajamno djeluju, komuniciraju, sarađuju i traže informacije. Prednosti ovih tehnologija dovele su do velikog pada cijena računara, većeg i jeftinijeg čuvanja podataka, kao i bolje i jeftinije komunikacije. Ostvaren je pad troškova i povećanje performansi proizvoda i usluga. Poslovanje u digitalnoj ekonomiji se zasniva na smanjivanju troškova, transparentnosti, dostupnosti podataka i informacija, inovacijama i mrežama putem kojih se odvijaju procesi poslovanja. Preduzeća, da bi povećala produktivnost, moraju da konstantno prate razvoj informacionokomunikacionih tehnologija i implementiraju nova dostignuća u svoje poslovanje. Produktivnost u novoj – digitalnoj ekonomiji nije lako izmjeriti. Neke zemlje su razvile nove metode mjerenja uvodeći, tzv. hedonističke cjenovne indekse, koji su uzimali u obzir tip računara sa njegovim kapacitetom. U tim metodama korištena su kretanja cijena informaciono – komunikacionih tehnologija.

7. Trendovi nove ekonomije

U globalnom svijetu prisutni su određeni trendovi, kojima se preduzeća i zemlje moraju prilagoditi, ukoliko žele opstati i zadržati konkurentnost. Ovo je vrijeme brzih promjena, na koje utiču globalizacija i informaciono-komunikacione tehnologije. Da bi ostala na konkurentnom tržištu, preduzeća moraju da se prilagođavaju promjenama usvajanjem i primjenom novih poslovnih modela, što je osnov i uslov za postizanje dobrih rezultata.⁸ Potrošači sada ostvaruju prednosti, dok tradicionalni distributeri gube. Niska inflacija, transparentnost cijena, trgovina putem Interneta, stavljaju potrošača u dominantan položaj. Radnici sa znanjem, fleksibilnošću i kvalifikacijama su u prednosti. Stvaraju se poslovi po projektima, i nema radnog mjesta za cijeli život. Povećanjem poslova u sektoru usluga, povećavaju se mogućnosti za mala fleksibilna preduzeća. Lice sa kvalifikacijama i znanjem, može da napreduje radeći za različita preduzeća i različite projekte, ne samo u okviru istog preduzeća, što je odlika tradicionalne ekonomije. Osnov poslovnog upjeha su: efikasnost, brzina i kvalitetna diferencijacija. Da bi preduzeće ostvarilo uspjeh, neophodno je da investira u nove tehnologije. Ulaganjem u informacionokomunikacione tehnologije, ostvaruje se produktivnost i efikasnost, a sa povećanjem produktivnosti se povećavaju proizvodnja i stopa ekonomskog rasta, a time i društveno bogatstvo. Privreda je globalna i potrebno je izaći na globalno tržište. Da bi bila konkurentna na globalnom tržištu, preduzeća moraju da primjene najnovije tehnologije i visokokvalitetne standarde, propisane za proizvod. Preduzeća nastoje da kroz primjenu informaciono – komunikacionih tehnologija ponude potrošaču bržu i kvalitetniju uslugu. Potrebno je stalno usavršavanje jer se tehnologija brzo mijenja, uz stalne

inovacije. Potreba za strukturom rada se mijenja, potrebni su obučeni i obrazovani radnici, za polje informaciono – komunikacionih tehnologija. Ove tehnologije povećavaju produktivnost rada i ubrzavaju procese poslovanja. Poslovanje se mijenja, smanjuje se broj posrednika, isporuka se ubrzava. Ove tehnologije daju pristup i unapređuju obrazovanje, povećavaju transparentnost i efikasnost. Poslovi se pomijeraju od proizvodnje ka uslugama, a poslovanje se pomijera ka globalnom tržištu. Nova ekonomija, naročito upotrebom Interneta, ukida sve limite i granice, i povećava dostupnost informacija. Da bi ostala u poslu, preduzeća moraju da se prilagode novim tržištima i novim tržišnim uslovima. Nova tehnologija omogućava malim kompanijama da savladaju glavne prednosti velikih kompanija, a to je ekonomija obima i pristup resursima. Takođe, male kompanije nisu opterećene važnim nedostacima velikih kompanija – birokratijom, hirejarhijom i otežanim promjenama. Iz tog razloga, velike kompanije su prinuđene da izvrše dezagregaciju, postaju klasteri malih molekula, koji mogu dobro da rade zajedno. Na taj način postižu agilnost, autonomiju i fleksibilnost. Da bi uspjeli na digitalnom globalnom tržištu, gdje je brzina nastupa na tržištu ključni faktor, globalne kompanije moraju djelovati u realnom vremenu. Intermrežno preduzeće je proširenje virtualne korporacije jer postoji pristup inostranim poslovnim partnerima, konstantna rekonfiguracija poslovnih odnosa povećano finansiranje iz spoljnih izvora. Ruše se zidovi između kompanija, dobavljača, kupaca, konkurenata i afinitetnih grupa. Svakoj ekonomiji treba nacionalna informaciona infrastruktura, a svaka organizacija treba da se uklopi u nju svojom informacionom infrastrukturom. Dominantni sektor u novoj ekonomiji su novi mediji, koji su proizvod konvergencije računarske, komunikacione i industrije sadržaja. Glavni nosilac je inovacija, uključujuću obavezu za kontinuiranim enoviranjem proizvoda, sistema, procesa, marketinga i ljudi. Ako je kompanija razvila dobar proizvod, njen cilj je da razvije još bolji. Taj novi proizvod će zastariti prethodni. Ako ona to ne učini, učiniće druga kompanija. To znači, da se životni ciklus proizvoda skraćuje. Na primjer, proizvođači auta, imaju životni ciklus proizvoda dvije godine, dok proizvođači elektronskih uređaja – tri mjeseca. Postoje i tržišta na kojima neki finansijski proizvodi imaju životni ciklus nekoliko sati, tj. dok ih konkurencija ne stigne. Razvoj u novoj ekonomiji više dolazi iz malih i srednjih preduzeća, nego iz velikih korporacija. Način da se pobijedi u ovakvoj ekonomiji jeste vođstvo u proizvodima i uslugama, ali to, ipak, nije dovoljno da se razumiju kupci, njihove odluke i interesi. Kupci često ni sami ne mogu da prepoznaju svoje želje, a sve zbog složenosti tržišta i tržišnih promjena. Masovna proizvodnja je zamijenjena masovnom personalizacijom. Proizvođači moraju da kreiraju specifične proizvode, koji reflektuju zahtjeve i ukuse individualnih potrošača, koji su uključeni u aktuelni proizvodni proces. Nova ekonomija je globalna, ne postoje ekonomski zidovi, znanje nema granica, ne postoji domaće i internacionalno znanje. Znanje je ključni resurs. Sa znanjem postoji samo svjetska ekonomija, čak i u slučaju kad individualne organizacije rade u nacionalnim, regionalnim ili lokalnim sjedištima. Raste broj slobodnih zona u svijetu. Nova ekonomija i politički regioni i strukture, kao na primjer Evropska unija, smanjuju važnost nacije i države. Saradnja u poslovanju nije više ograničena na konvencionalne alijanse. Novi oblik konkurencije se širi kroz globalno tržište. Globalizacija je nosilac nove tehnologije, i obrnuto, nova tehnologija je nosilac globalizacije. Kompiuterske mreže omogućavaju kompanijama da obezbijede servis 24 sata dnevno, pošto se zahtjevi kupaca prosleđuju iz jedne vremenske zone u drugu, a da kupac nije ni svjestan da je posao obavljen na drugom kraju svijeta. Kancelarija više nije mjesto. To je globalni sistem. Cijela zemljina kugla je povezana u jedno elektronsko tržište. Preduzeća treba da budu sposobna da se povežu sa kupcima, dobavljačima i partnerima u svijetu.

8. Poređenje nove i stare ekonomije

Nove tehnologije predstavljaju glavni podsticaj rastu i razvoju u opštem smislu, od preduzeća do ukupne svjetske privrede. U savremenom svijetu, temelji ekonomskog razvoja, zasnivaju se na visokorazvijenoj tehnologiji, inovacijama, znanju i razgranatoj infrastrukturi. Dakle, „nova ekonomija“ je bazirana na tehnologiji, informacijama i znanju, i zauzima mjesto „stare ekonomije“, zasnovane na fizičkim faktorima proizvodnje – radu, kapitalu i zemljištu. Novu ekonomiju karakteriše dominantnost usluga i informaciono-komunikacionih tehnologija, odnosno nematerijalne aktive. Ukida se infrastruktura fizičke proizvodnje, odnosno materijalne aktive. Nova ekonomija je ekonomija računara i ostalih informaciono-komunikacionih tehnologija i njihovih aplikacija. Zanimljivo je radnu intenzivnost proizvodnje i kretanje fizičkih proizvoda, što je karakteristika tradicionalne ekonomije.

Tradicionalnu ekonomiju karakterišu:

- Materijalna aktiva,
- Fizički kapital,
- Radna intenzivnost,
- Masovna proizvodnja,
- Planovi u jasnim granicama,
- Vrijednosti koje se mjere i koje su prisutne u statistikama.

Tradicionalna ekonomija počiva na fizičkoj proizvodnji i industrijalizaciji, dok nova ekonomija predstavlja sledeću fazu u razvoju ekonomije, u kojoj nastaje pomijeranje fizičke proizvodnje ka uslugama. Pomijeraju se i granice, sa lokalnog, odnosno nacionalnog nivoa na međunarodni, odnosno globalni nivo. Novu (digitalnu) ekonomiju karakterišu:

- Digitalnost,
- Virtualnost,
- Dominantnost usluga, novih nematerijalnih proizvoda i
- Informaciono – komunikacionih tehnologija.

Informaciono-komunikacione tehnologije predstavljaju osnov stvaranja nove ekonomije. Efekti informacionokomunikacionih tehnologija su:

- Veća konkurencija - skraćeno vrijeme, smanjeni troškovi i lak ulazak na tržište dovodi do većeg stepena konkurencije, u odnosu na tradicionalnu ekonomiju;
- Niže cijene – smanjivanjem troškova zaliha i distributivnih troškova, smanjuju se i cijene, što je naročito izraženo u elektronskoj trgovini;
- Veća produktivnost – informaciono – komunikacione tehnologije su kreirale nove načine poslovanja otklanjajući sve što je neefikasno, a povećavajući produktivnost i stopu ekonomskog rasta.

Informaciona tehnologija omogućava ekonomiju baziranu na znanju. U novoj ekonomiji glavna sredstva organizacije su intelektualna sredstva, fokusirana na stručnjake. U staroj ekonomiji radnici jedne fabrike, npr. automobila su bili jako slični radnicima u drugoj fabrici i bili su zamjenjivi. Sada su oni vrlo varijabilni.

9. Mobilno poslovanje i mobilne tehnologije

Mobilno poslovanje predstavlja proces primjene mobilnih tehnologija u poslovne svrhe, za pružanje usluga, trgovine i vršenje plaćanja, u cilju što bolje poslovne efikasnosti. Efikasnost se odnosi na niže troškove poslovanja i bolju konkurentsku poziciju na tržištu. Razvitkom treće generacije mobilnih telefona omogućena je bolja propusnost raspoloživih podataka i novi

spektar usluga koje su raslojene na tri pravca, to su: usluge mreže (network services), koje obuhvataju usluge telefonije kroz održavanje mreže; dodatne usluge vezano za mrežu, kao što su SMS, MMS poruke, glasovna pošta, audio i video konferencije i sl.; usluge vezane za učešće treće strane, npr. proces vršenja mobilnih finansija uz učešće preduzeća i banaka. Mobilno poslovanje predstavlja elektronsko poslovanje koje se obavlja u bežičnom okruženju uz pomoć bežičnih uređaja. Kod mobilnog poslovanja razlikuju se sljedeće oblasti: mobilna poslovna komunikacija; mobilna trgovina i mobilna plaćanja. Prva oblast pokriva odnos preduzeća i komunikaciju između zaposlenih unutar samog preduzeća, dok druge dvije oblasti reprezentuju odnose tipične između preduzeća i potrošača, B2C.

Mobilno poslovanje (Mobile business ili m-business) predstavlja novi oblik elektronskog poslovanja. Prednost mobilnog poslovanja je u tome što se ono može odvijati bilo gdje i bilo kada uz primjenu Internet tehnologije. Zbog svojih velikih potencijala, mobilna telefonija je vrlo brzo uočena kao tehnologija koja može značajno pospiješiti popularnost i razvoj Interneta.

Zbog toga je i najzastupljenija i obuhvata:

- Mobilnu poslovnu telefoniju,
- Tekstualne poruke SMS,
- Multimedijalne poruke MMS,
- Video konferencije (upotrebom 3G tehnologije),
- Internet komunikaciju (uključujući i korišćenje e-pošte).

10. Informacione tehnologije i razvoj

U samoj srži strategije tehnološkog razvoja je čitav kompleks informacionih i komunikacijskih tehnologija. Razvijeno je shvatanje da se u današnjem svijetu može nametnuti i dominirati prvenstveno tehnologijom. U tom kontekstu treba tumačiti zanačajna i rastuća izdvajanja za naučnoistraživački razvoj i rad kao i za unapređenje informacionih tehnologija. Iz svega proizilazi da odnos čovjeka prema tehnologiji, prema društvu i prema proizvodnji, a posebno prema informaciji i znanju, danas, pod uticajem savremene kompjuterske tehnologije, sistemskog pristupa i aktuelne komunikacijske revolucije, dobiva bitno nove karakteristike. Postavlja se pitanje je li značenje nauka, tehnologije i informacije u savremenom svijetu toliko veliko kao što to implicira uvodna komparacija? Je li uistinu glavna tektonska linija koja dijeli razvijene od nerazvijenih, uspješne od neuspješnih, linija odnosa prema znanju i informacionim tehnologijama? Cjelokupno ljudsko znanje razvija se prema eksponencijalnoj krivulji, 90 % toga znanja nastalo je u posljednjih 30 godina. Zato se sasvim opravdano tvrdi da je izgubiti jednu godinu, ili kasniti jednu godinu za frontom svjetskog razvoja danas, jednako kao zaostati prije 10 godina za 5 godina ili i više. Dodajmo tome podatak da 90 % svih naučnika cjelokupne ljudske istorije predstavlja naše savremenike. To ukazuje na činjenicu da je naučno postala relativno nova pojava na svjetskoj pozornici, ali ujedno prerasta u masovnu ljudsku djelatnost i dobiva sve epiteze zasebne industrijske grane. Uzevši u obzir sve navedene činjenice, može se zaključiti da najrazvijenije zemlje svijeta danas velikim koracima ulaze u fazu razvoja koju možemo nazvati informacionim društvom. Privreda tih zemalja sve više se temelji na obnovljivim resursima (znanje i informacije, biološki izvori, sunčeva energija) i na tzv. visokim tehnologijama, koje troše skromne količine energije i praktično neograničene resurse.

Korak u intenzivnu primjenu informacionih tehnologija, po svemu sudeći za čitav svijet predstavlja glavninu koraka u društvo 21. vijeka. Doprinos informacionih tehnologija ogleda se u svim oblicima i područjima ljudske djelatnosti. Informatizacija proizvodnih procesa

omogućava ogromne uštede i snažno utiče na porast produktivnosti, stalnošću kvalitete i racionalnim trošenjem sirovina i energije. Robotizacija, fleksibilni sistemi, kompjuterski podržan dizajn i proizvodnja, glavni su epiteti informatizacije industrije. Informacione tehnologije takođe omogućavaju djelotvornije kancelarijsko poslovanje, racionalizacije usluga svih vrsta, te stvaraju pretpostavke za kvalitativne skokove u obrazovanju, naučnom radu, kao i svim oblicima komuniciranja, informiranja, upravljanja i kontrole. Kao što je industrijalizacija poljoprivrede omogućila ogroman skok u rastu produktivnosti proizvodnje hrane, tako informatizacija industrije otvara nove i neslućene perspektive za rast i razvoj industrijske proizvodnje. Tako je na primjer u Sjedinjenim Američkim Državama procijenjeno da je 1990. godine više od 30 % svih poslova bilo neposredno vezano uz računare, a gotovo 90 % rutinskih proizvodnih procesa bilo je pod potpunom kontrolom istih bez čovjekove prisutnosti.

II - EKONOMIJA I EKONOMSKI RAST

1. Ekonomska pozicija u BiH

Prema izvještaju za 2018. godinu se navodi da je BiH ostvarila ekonomski rast viši od tri posto, što je na nivou rasta od prethodne godine. Ekonomski rast ostvaren je zahvaljujući povećanju u okviru svih kategorija BDP-a. Najznačajniji doprinos ostvaren je u segmentu privatne potrošnje, a pozitivan doprinos ekonomskom rastu ostvaren je u i domenu investicija u kojem je registrovan rast od 7,3 post. S druge strane, prema preliminarnim podacima, došlo je do ujednačavanja stopa izvoza i uvoza te je doprinos spoljne trgovine u ekonomskom rastu bio znatno skromniji u odnosu na prethodnu godinu. Fizički obim industrijske proizvodnje povećan je 1,6 posto u odnosu na prethodnu godinu, a najznačajniji doprinos rastu ostvaren je u okviru sektora za proizvodnju električne energije. Smanjen je broj nezaposlenih u BiH, koji je prosječno iznosio 451.700 osoba, odnosno 7,7 posto manje u odnosu na prethodnu godinu. Prosječna neto plata u 2018. godini iznosila je 879 KM, uz nominalnu stopu rasta od 3,3 posto u odnosu na 2017. godinu. Prosječna penzija iznosila je 382 KM, s nominalnom stopom rasta od 5,9 posto u odnosu na prethodnu godinu. Osnovne karakteristike fiskalnog sektora u BiH u 2018. godini su rast ukupnih poreskih prihoda, kao i prihoda od doprinosa, ali i smanjenje javne zaduženosti. U 2018. godini BiH je ukupno prikupila oko 15,2 milijarde KM javnih prihoda po osnovu indirektnih i direktnih poreza, doprinosa i drugih prihoda, što je 7,3 posto više u odnosu na prethodnu godinu. Također, ukupna javna zaduženost je smanjena za 2,1 posto u poređenju sa 2017. godinom i iznosila je 11,1 milijardi KM, od čega 8,2 milijarde KM čini vanjski javni dug.

2. Digitalizacija ekonomije

"Digitalizacija više nije sektor ekonomije, ona postaje sama ekonomija. Digitalna ekonomija ponedje raste i sedam puta brže od klasične. Digitalizacija je ključ za povećanje efikasnosti javne uprave i unaprjeđenje poslovne klime. Razvoj i korištenje tehnologije i potrebe tržišta koja danas traže upotrebu digitala postavili su digitalizaciju kao imperativ u većini poslova, što znači da će utjecati i već značajno utječe na privlačenje investicija, nova zapošljavanja i rast konkurentnosti. Tehnologija se razvija eksponencijalno i očekuje se da će oko 50 posto populacije trebati svladati nove vještine kako bi bili konkurentni u novoj, digitalnoj ekonomiji. Digitalizacija s jedne strane traži od nas intenzivno učenje, ali istovremeno oslobađa čovjeka administrativnih i repetitivnih poslova te omogućuje fokus na kreativni, zahtjevni rad. Digitalizacija time znatno podiže produktivnost, uključuje inovacije i novi je generator rasta i

konkurentnosti za poduzeća. Brzo rastuća ekonomija danas je u pravilu vezana uz digitalizaciju te postoje podaci da digitalna ekonomija ponegdje raste i sedam puta brže od klasične. Digitalizacija poslovanja veže i znatna ulaganja. Biti zemlja koja je prigrllila digitalni svijet kroz digitalizirane javne usluge, razvoj digitalnih vještina u obrazovnom sistemu i stvaranje poslovnog ekosistema koji je poticajan za brze, agilne, inovativne i talentirane danas je pretpostavka za privlačenje investicija kakve bismo htjeli i u BiH, one koje donose kvalitetna i kreativna radna mjesta koja nisu lako zamjenjiva te su dobro plaćena. S pravom treba imati na umu da će neka radna mjesta sasvim sigurno nestati, ali takva ne bi trebala biti u fokusu interesa BiH. Evropska komisija prepoznaje digitalne tehnologije kao ključne za evropski privredni rast. I dok 250 milijuna Evropljana koristi internet svaki dan, 18 posto ga nije nikada koristilo. Dok digitalna ekonomija bazirana na tehnologiji uobičajeno raste znatno brže od ostatka privrede, u BiH to nije slučaj.

3. Problemi BiH ekonomije

Navedeni ekonomski indikatori su samo posljedica većih, sistemskih problema bosanskohercegovačke ekonomije. Oni prije svega uključuju ogroman, rastrošan i krajnje neefikasan javni sektor koji obuhvata više od 50% GDP-a. Dok je u razvijenim zemljama uobičajno da realni sektor vodi glavnu riječ, naročito na tržištu rada, kod nas je to javni, što se laički najbolje uočava u tome da „svi žele da budu na budžetu“. Ipak, ne mogu svi da budu na budžetu, pa je tako zvanična stopa opšte nezaposlenosti preko 40%, dok je u državi 57,9% nezaposlenih mladih osoba, shodno podacima Redovnog ekonomskog izvještaja za jugoistočnu Evropu zemalja SEE6. Neka ekonomska istraživanja poput onog pod nazivom „Nezaposlenost mladih: Jel li problem u stavu“, svojim rezultatima zaista upućuju na to da određeni dio radne snage jednostavno levitira na tržištu rada, čekajući kancelarijski posao u javnom sektoru.

4. Potrebne reforme

Zbog toga ekonomske reforme treba da idu u pravu liberalizacije, deregulacije, smanjivanja fiskalnih nameta, reforme i smanjivanja javnog sektora, uz jačanje privatne inicijative i rad na povećanju konkurentnosti domaće ekonomije. Za sve ovo su nam potrebne pravne institucije, ne da donose pravdu, već ispravljaju nepravdu, kako je to odlično primjetio francuski pravnik Frederik Bastija. Reformska agenda za 2015.-2018. godinu predstavlja istinsku šansu za napredak BiH, uz jasan set srednjoročnih prioriteta koji će se ostvariti kroz konkretne inicijalne mjere i poduhvate. Osnovni cilj agende je ekonomski prosperitet, tačnije makroekonomska stabilnost, povećanje konkurentnosti i stabilan ekonomski rast. Pored toga, Reformska agenda predstavlja ključ ulaska u EU, što se jasno navodi na početku agende gdje je naznačeno da je agenda „neophodna za aplikaciju za članstvo koju će razmatrati EU“. Ne zaobravimo da članstvo BiH u EU podržava 78% građana naše zemlje, shodno rezultatima istraživanja Direkcije za evropske integracije, što znači da je EU opredjeljenost izuzetan politički kapital koji treba iskoristiti kako bi se značaj reformi objasnio široj populaciji.

5. Značaj Reformske agende

Reformska agenda je jedinstvena viziju bolje Bosne i Hercegovine. Prvi set reformi podrazumijeva unaprijeđenje javnih finansija i sistema oporezivanja, a sa ciljem osiguranja fiskalne održivosti budžeta. Generalni cilj reformi u ovoj oblasti je da se odlučno krene u obračun sa nekontrolisano rastućim javnim dugom koji nas svakim danom približava grčkom scenariju. Iako trenutno iznosi 45% GDP, primjetan je kontinuiran rast od oko 10%, koliko je iznosila stopa povećanja u periodu od 2013. do 2014. godine. Očekivano, najveće učešće u

javnom dugu ima vanjski dug (8,2 milijarde KM). Više od 35% novih kredita ide u javni sektor, tako da se agendom želi smanjiti državno učešće u ekonomiji i to kroz ograničavanje javne potrošnje, ali i smanjivanje fiskalnih opterećenja. Potrebno je prije svega izvršiti izmjene stope doprinosa na rad, naročito doprinosa za zdravstveno osiguranje koje se pod hitno mora reformirati (što nije nemoguć zadatak, uzimajući u obzir potencijal institucije javno-privatnog partnerstva u ovoj oblasti). Ono što je posebno interesantno u okviru prvog seta reformi jeste iskazivanje volje za utvrđivanjem i kontrolom fonda plata koji treba da prati porezne prilike odnosno stanje u realnom sektoru.

6. Konkuretnost privrede

Nadalje, kako bi se se unaprijedila poslovna klima i značajno uticalo na konkuretnost domaće privrede, što je gorući problem shodno podacima globalnih ekonomskih izvještaja, potrebno je deregulirati oblast poslovanja, uz smanjivanje uticaja monopolom zaštićenih državnih preduzeća, te restrukturiranje ili u izuzetnom slučaju likvidiranje dijela preduzeća. Ipak, dugoročni cilj je izvršiti finansijsku konsolidaciju i restrukturiranje preduzeća. Ovo bi se dijelom postiglo uz pomoć novog instituta „*predstečajnog postupaka*” koji je naveden u okviru agende, a sa ciljem finansijskog restrukturiranja dužnika kako bi se izbjegao stečaj u cilju očuvanja radnih mjesta i nastavka obavljanja osnovne djelatnosti privrednog društva. Posebna pažnja će se posvetiti restrukturiranju željeznica (u oba entiteta), te rudnika (u Federaciji BiH), koji podrazumijeva novu organizaciju i broj zaposlenih. Željeznice godinama prave gubitke, dok je broj zaposlenih u rudnicima krajnje problematičan ako znamo da 3.550 zaposlenika u BiH proizvede istu količinu uglja kao 522 zaposlenika u Poljskoj. Pored toga, najavljena je izrada preliminarne planova u cilju pripreme BH Telekomu za djelimičnu privatizaciju u FBiH. Sa ovim se svakako trebalo krenuti i ranije jer se preduzeće poput BH Telekomu moraju osloboditi političkih stranaka koje ga kontroliraju i prepustiti tržištu, a na zadovoljstvo njegovih korisnika. Zabluda je da je riječ o „porodičnom srebru“ jer takvo nešto ne postoji u modernim ekonomijama, gdje se bogatstvo stvara na tržištu, a ne u rukama političkih moćnika.

III - MEDIJI I DIGITALIZACIJA

1. Novinarstvo i tehnologije

Novi pristupi u digitalizovanoj medijskoj industriji omogućili su nove pristupe novinarstvu a tako i drugačiji i veći angažman publike. Rezultati istraživanja u kojem je učestvovalo 2.700 novinara i urednika iz 130 zemalja, pokazalo je da, uprkos razvoju tehnologija i digitalizaciji medija, redakcije koriste ograničene mogućnosti dok samo trećina redakcija koristi napredne vještine poput data novinarstva i kreiranja aplikacija za slanje vijesti. Novinari većinom ne koriste digitalne vještine potrebne za pravovremeno informisanje javnosti a da ne izlažu sebe ili svoje izvore opasnostima nesigurne komunikacije. Manje od polovine novinara štite svoje kanale komunikacije. Većina redakcija koristi samo osnovne analitičke podatke u donošenju odluka s primarnim ciljem da ostvare veću posjećenost. Samo pet posto redakcija u svijetu upošljava osobe koje imaju diplomu iz oblasti tehnologija. Postoji i razlika u vještinama koje novinari žele da nauče i onima za koje ih redakcije obučavaju. Manje od jedne trećine redakcija koriste digitalne alate. Oko trećina redakcija producira sadržaje koristeći vještine iz data novinarstva, a isto toliko se koristi i opcija *live streaminga*. Oko četvrtina redakcija kreiraju ili primjenjuju digitalne alate ili aplikacije, a tek 12 posto redakcija producira sadržaj u formatu

360 video snimaka. Cijeli izveštaj dostupan je na engleskom jeziku ovdje, a pregled najvažnijih nalaza ovdje.

2. Novi mediji - novi izazovi

Nove medijske tehnologije donose nezaustavljive promene na medijskoj sceni. Digitalna televizija, Internet, mobilni mediji, Ipod... postaju deo svakodnevice i suštinski menjaju način na koji doživljavamo medije i odnos prema medijskom sadržaju. Novi mediji utiču na ekonomsku, socijalnu i političku potku medijske industrije.

Na globalnom nivou bielježi se:

- Porast vrijednosti medijskog i telekomunikacionog tržišta, ukрупnjavanje i medijska koncentracija i sve veći uticaj ekonomskih faktora na programske sadržaje;
- Dolazi do fragmentacije publike i gubljenja zajedničke osnove informisanja, dok auditorijum raspolaze većom slobodom u načinu dobijanja informacija;
- Legitimitet javnih servisa doveden je u pitanje i ovi mediji polako gube publiku;
- Tradicionalna regulativa postaje neadekvatna i traže se nova, inventivna rešenja.

Imajući u vidu značaj navedenih pitanja, regionalna organizacija Mreža za profesionalizaciju medija u jugoistočnoj Evropi (SEENPM) je, u saradnji sa Medija centrom, inicirala dva obimna, komparativna istraživanja sprovedena u zemljama jugoistočne Evrope, a koja su za primarni cilj imala da ocene spremnost medijskog tržišta, emitera i regulatornih institucija za nove izazove. Prvo istraživanje, „Javni radiodifuzni servisi i digitalno doba“, bavi se prelaskom na digitalno emitovanje, a poseban akcenat stavljen je na javni medijski servis i njegove tranzicione kapacitete. Drugo istraživanje pod nazivom „Uticaji EU Direktive o Audiovizuelnim medijskim servisima na slobodu informisanja u post-komunističkim demokratijama centralne i jugoistočne Evrope“ je za glavnu temu imalo primenu nove evropske medijske regulative (Audio Visual Media Services Directive) i njene eventualne posledice po slobodu mišljenja, informisanja i izražavanja u zemljama u tranziciji.

3. Medijsko obrazovanje

"Treća industrijska revolucija" donijela je velike promjene koje su se reflektirale i u području stjecanja znanja, odnosno obrazovanja jer su informacije u kontinuiranom porastu i dostupne u tiskanom i u elektroničkom obliku. U svijetu multimedijske kulture danas potrebna su znanja i vještine "čitanja" i "pisanja" jezika slova i zvukova, jednako kao što je bilo, a i danas je učenje čitanja i pisanja jezika kao temeljne-osnovne pismenosti (svijet tiskanih komunikacija). Mlađe generacije svaku promjenu doživljavaju kao nešto pozitivno i mogućnost da se bude u trendu, dok nešto starije generacije u tome vide veliki problem kojeg je sve teže pratiti i nalaziti mu rješenje. Medijske poruke koje se svakodnevno primaju, gledaju i čitaju iz najrazličitijih izvora sadrže više slojeva značenja te ostavljaju mogućnost da ih pojedinac tumači kako želi. Medijski pismen čovjek mora znati, odnosno naučiti kako kontrolirati i selektirati značenja poruka koje prima. Također je potrebno znati odlučiti koje poruke će prihvatiti kao istinite i točne, a koja ne te znati na koji način se iste mogu provjeri. Pojam medijska pismenost definisan je 1992. godine na konferenciji o medijskoj pismenosti (National Leadership Conference on Media Literacy) kao "sposobnost pristupa, analize, vrednovanja i odašiljanja poruka posredstvom medija. Zadata je koncepta medijska pismenosti razumjeti specifičnu simboličku odliku" novih jezika" pojedinih tradicionalnih medija kao što su film, radio i televizija, kao i savremenih digitalnih medija kao što su interaktivna televizija i mobilni mediji. U okvirima navedenih

početnih i kasnije nastalih novih smjernica u računarskom posredovanom komuniciranju važno je razvijati sljedeće kompetencije:

- Kritičke kompetencije za razumijevanje medijskih sadržaja koje stvaraju sposobnost tumačenja i kritičkog vrednovanja sadržaja (simbola, ideoloških sistema, novih žanrova, tržišnih okvira),
- Tehničke kompetencije za pristup medijima (kako koristiti televizor ili interaktivnu televiziju i radio na zahtjev, kako pristupiti kompjuteru i internetu, kako koristiti digitalne medije i slično),
- Praktične kompetencije za stvaranje medijskih poruka, odnosno pisanje nekih sadržaja bilo u klasičnim medijima (na radiju, televiziji ili šire) ili u novim medijima.

"Ograničenja medija, kao ni ograničenje interneta, ne preporučuje se jer su standardi dosegnutih medija pokazatelj političke kulture i slobode društva u cjelini. Boljom strategijom od zabrana i ograničenja smatra se medijsko obrazovanje ne samo djece, nego i roditelja, nastavnika i drugih profesionalnih skupina i skupina civilnoga društva."

"Budući da je lako manipulirati i vladati medijski nepismenom gomilom, nastavnike, roditelje i djecu potrebno je temeljito educirati i stvarati kvalitetnu medijsku kulturu. Cijela se zajednica mora angažirati na medijskome opismenjavanju svih subjekata društva. Veoma je važna saradnja škole i roditelja. Medijsko opismenjavanje treba pratiti odgovarajući odgoj (odgoj za medije): poštenje, smisao za pravdu, tolerancija, zaštita od negativnih uticaja i neprikladnih sadržaja, stvaranje kulture odgovornosti." S kojeg god aspekta se pogleda, poslovnog ili privatnog, važno je biti medijski obrazovan, osobito medijski pismen s razvijenim medijskim kompetencijama i pripadajućim vještinama. Uz novije vrijeme vežu se i nove potrebe. Sve zavisi o potrebama, ali bez obzira kojoj se dobnoj skupini ili publici pripada, potrebno je napredovati u svim aspektima koji su povezani s brzim razvojem inovacija i željama za što kvalitetnijem i bržem pristupu informacijama.

4. Savremeni mediji

Promjene, koje se vežu uz savremeno doba, prožete su novim medijima i njihovim uticajem na savremene strategije, a samim time i na tehnike obrazovanja, društvo, kulturu ili socijalizaciju. Takve promjene ostavljaju trag na brojne tradicionalne medije i stoga se tradicionalni mediji moraju prilagoditi na nov način medijske recepcije i konzumacije informacija kako bi opstale. Savremena društva nisu postindustrijska nego informaciona, ne zato što odgovaraju određenom modelu društvene strukture, nego zato što organiziraju svoj proizvodni sistem na načelu povećanja produktivnosti zasnovanog na znanju u smislu razvoja i širenja informacijskih tehnologija, te ispunjavanja preduslova za njihovu upotrebu (prvenstveno ljudskih resursa i komunikacijskih infrastruktura). Savremena komunikacijska tehnologija dio je našeg života i danas više ne možemo zamisliti život bez njih. Savremeni se svijet pod uticajem napredne tehnologije globalizira, ali se stanovnik takve sredine sve više lokalizira, odnosno izabrane dijelove globalnog svijeta 'uvlači' u svoje svakodnevne prostore. U savremenom visoko urbaniziranom svijetu neosporan je jedinstven i sve snažniji uticaj novih informacijskih tehnologija, posebno onih bežičnih (prijenosna računara, mobiteli, internet). Novi mediji postali su savremeno i nezaobilazno sredstvo komunikacije što se može potvrditi i citatom:

„U posljednja dva desetljeća dvadesetog vijeka, a posebno početkom dvadeset i prvog vijeka nove medijske tehnologije donijele su (i još donose) ubrzane i nezaustavljive promjene kako na medijskom, tako i na obrazovnom planu, ali i na cjelokupnoj društvenoj sceni. Televizija,

Internet, mobilni uređaji, ipod...dio su svakodnevnice koji mijenja način proizvodnje informacija, njihovu distribuciju, ali i njihovo dekodiranje. “

Istraživanjem medija i komunikacije možemo reći kako danas znamo da su mediji povezani sa svime, sa svim djelatnostima i dijelovima života, poput religije, politike, obrazovanja i tome slično. Danas istraživači u akademskim krugovima, ali i obični svjetovni ljudi, fundamentalnije promišljaju što zapravo znači živjeti u „medijatiziranom“ svijetu.

Bez obzira na sve navedeno, mi postajemo sve povezaniji putem mreže. Naša povezanost je heterogena, preduzetnija i kreativnija. Prelazimo granice i blokade kako bismo olakšali našu interakciju, hibridnost, fleksibilnost i tok misli. Povezanost je bitan dio mnogih programskih i institucionalnih reformi, uzimajući u obzir edukaciju za novo vrijeme koje je pokucalo na velika vrata naše svakidašnjice. Dolaze nova zanimanja i poslovi za koje se tek moramo pripremiti, o kojima tek sada učimo u školama.

IV – BOSNA I HERCEGOVINA I EVROPSKA UNIJA

1. Balkan i evropske integracije

Pristupanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji rezultat je brojnih faktora: širokog političkog konsenzusa postignutog na svim nivoima vlasti, državnom i entitetskom, ali i opredjeljenosti građana BiH što su potvrdile brojne ankete u posljednje vrijeme. Postignuti rezultati za pristupanje BiH Evropskoj uniji potvrđeni su u Mapi puta, Studiji o izvodljivosti, Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju između Evropske unije i Bosne i Hercegovine koji je nedavno stupio na snagu. Tu treba pomenuti i novi pristup odobren od institucija EU bez ikakvog mjenjanja uslova pridruživanja, uključujući Odluku Evropskog suda za ljudska prava u slučaju Sejdić-Finci. To su u formi posebne izjave-odluke prihvatili svi organi BiH i njenih entiteta, obavezujući se na sprovođenje institucionalnih reformi na svim nivoima države, kao sprovođenje Mape puta sa širokim planom ekonomskih i socijalnih reformi koje bi stabilizovale zemlju i potpuno otvorile prostor za političke i ustavane promjene.

Bosna i Hercegovina u procesu integracije u Evropsku uniju susreće se sa izazovima regionalizacije, međuregionalne saradnje sa susjednim zemljama, ali i mogućnostima ekonomskog i socijalnog razvoja kroz podršku strukturnih fondova koje nudi Evropska unija. Regionalizacija i međuregionalna saradnja je ne samo preduslov sredstvima za regionalni razvoj kojima raspolaže Evropska unija već i sve značajniji faktor u procesu ukupnih evropskih integracija pred kojima je i BiH.

Kakav je značaj regionalizacije na nivou Evropske unije potvrđuje činjenica da značajan deo budžeta Evropske unije usmjerena na regionalni razvoj, međuregionalnu saradnju a posebno na razvoj manje razvijenijih regija. Zbog značaja regionalizacije za Bosnu i Hercegovinu i mogućnosti ostvarivanja pristupa strukturnim fondovima EU otvara se pitanje kako izvesti regionalizaciju BiH. Odgovore na to pitanje možemo potražiti u novijoj istoriji BiH koja je prošla kroz nekoliko teritorijalnih transformacija (sandžaci, okruzi, oblasti, srezovi, opštine). Ove regionalne transformacije značajnije se ne razlikuju budući da broje od četiri do šest regionalnih (privrednih) jedinica. Današnju regionalizaciju BiH nalazimo u konceptu regionalnih razvojnih agencija (RRA) koje uz finansijsku podršku Evropske komisije, Svetske banke, Razvojnog programa UN, Kancelarije visokog predstavnika – OHR i drugih međunarodnih institucija te podršku lokalnih vlasti u BiH od 2001. godine funkcionišu.

2. Bosna i Hercegovina u procesu pridruživanja Evropskoj uniji

Veće ministara BiH usvojilo je Akcioni plan za provedbu Reformske agende na nivou Veća ministara BiH. Dana 15. 02. 2016. godine. BiH je podnijela Zahtev za članstvo u Evropsku uniju a 20. 09. 2016. godine prihvaćen je Zahtjev za članstvo i dat nalog Komisiji da pripremi upitnik i dostavi organima BiH na koji ista treba da odgovori u razumnom roku.

Za integrisanje u EU Bosna i Hercegovina treba da postigne sledeće:

- Realizuje obaveze preuzete Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju, što se u najznačajnijem odnosi na ustavne i zakonodavne reforme političkog i privrednog sistema (prije svega donošenje preko 1200 raznih zakona, uredbi i propisa sa ciljem da BiH harmonizuje svoj pravni sistem sa pravnim uređenjem EU. Realizuje presudu Evropskog suda za ljudska prava iz 2009. godine u slučaju „Sejdić - Finci“ protiv BiH, uspostavljanje jedinstvenog ekonomskog prostora);
- Na zahtjev Komisije o dostavljenom Upitniku sa oko 3500 pitanja pripremi finalni Izveštaj o realizovanim aktivnostima na pripremljene odgovore na Upitnik Evropske komisije;
- Tek nakon izvršene provjere stanja od strane Komisije i pozitivnog mišljenja o spremnosti BiH za članstvo, kojim se preporučuje da Savjet BiH dodjeli status kandidata, te pozitivne odluke Saveta, otvaraju se pregovori o članstvu između EU i Bosne i Hercegovine;
- Pregovori o članstvu počinju analizom usklađenosti domaćeg zakonodavstva sa evropskim propisima (tzv. screening) posebno za svako pregovaračko poglavlje (35 tematskih poglavlja);
- Zavisno od dužine screeninga (koji traje oko godinu dana) odnosno od dužine ukupnih pregovora uslediće potpisivanje Ugovora o pristupanju između EU i Bosne i Hercegovine, odnosno njegova ratifikacija između EU i BiH, te svih država članica, te odluka Evropskog parlamenta i Savjeta čime bi BiH postala punopravna članica Evropske unije.

3. Ekonomski izazovi za Bosnu i Hercegovinu na putu učlanjenja u Evropsku uniju

Bosna i Hercegovina je oduvijek i bila dio evropskog političkog, kulturnog i ekonomskog prostora. Ona još uvijek nije članica Evropske unije, već pretenduje da to bude u skoroj budućnosti. Ekonomske prednosti članstva se ogleda u smanjenju investicionog rizika za strane investitore, u boljim pogodnostima pristupa jedinstvenom tržištu, u odnosu na zaključen sporazum o slobodnoj trgovini sa EU, te u lakšem prodoru na ostala svjetska tržišta. S druge strane, postoje određene političke i ekonomske prednosti i za zemlje sadašnje članice EU proizašle iz prijema novih članica poput Bosne i Hercegovine. Najvažnije političke prednosti su svakako porast sigurnosti i stabilnosti u Evropi, te i dalje jačanje njene uloge. Ekonomske koristi za EU se ogledaju u proširenju jedinstvenog tržišta, u porastu kretanja direktnih stranih ulaganja na nova tržišta i u ekonomskoj rekonstrukciji proizašloj iz proširenja.

Prostor Bosne i Hercegovine zauzima tek 4,1 procent prostora EU, a stanovništvo BiH čini tek nešto manje od 1 procenat stanovništva EU. Bruto društveni proizvod (BDP) BiH je tek 0,14 procenata evropskog, a BDP po stanovniku u BiH iznosi tek 6,04 procenta onoga u EU1.

Proces integrisanja Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju preklapa se s procesom tranzicije i ima dodatnu vrijednost, jer u ovom trenutku podstiče nastavak sprovođenja ekonomskih reformi. Glavni cilj započete tranzicije je demokratizacija i razvoj zapadnoevropskog tipa tržišne ekonomije. Paket tranzicije koji se provodi u BiH zasnovan je na pravilima Vašingtonskog konsenzusa i u BiH se primjenjuje od 1996. godine, okončanjem četvorogodišnjeg ratnog perioda (1992-1995). Institucije koje vode tranziciju su: Međunarodni monetarni fond (MMF), Svjetska banka³, USAID i EU. Zahvaljujući podršci ovih institucija, te ostalim donatorima, zadaci na strukturalnim reformama su nastavljani, sve do današnjih dana. Bosna i Hercegovina je u poslijeratnom periodu, zahvaljujući provođenju velikog broja reformi, uspjela do danas postići makroekonomsku stabilnost. Inflacija je smanjena, fiskalni računi su unapređeni, povjerenje u nacionalnu valutu je postignuto, teret vanjskog duga je smanjen i spoljne rezerve su povećane. Striktno poštovanje aranžmana valutnog odbora uvedenog 1997. godine, pomoglo je pri usporavanju inflacije maloprodajnih cijena na jednocifrene nivoe i ispod jedan procenat u toku perioda od 2002.-2004. godine. Veliki deficit na vanjskim računima i dalje predstavlja ključan makroekonomski izazov. Iako je od 2002. godine izvoz rastao brže od ukupnog uvoza roba u evrima, on i dalje predstavlja tek 10% GDP-a. Struktura uvoza roba, koje čine oko trećinu GDP-a, u novije vrijeme je pomjerena ka robi koja se ne koristi za rekonstrukciju, prije svega prema potrošačkoj robi i naftnim proizvodima. Domaća potražnja je podržana znatnim povećanjem kredita domaćinstava, kao i stalnim visokim nivoima doznaka radnika iz inostranstva i doznakama privatnih transfera.

4. Strategija budućih odnosa Bosne i Hercegovine i Evropske unije

Odnos Evropske unije i Bosne i Hercegovine do sada je kratak, ali intenzivan. Pridruženje Evropskoj uniji nema alternativu. To mora biti dugoročni cilj zajedničke države. Proces pridruživanja zapadnobalkanskih zemalja, suštinski je zasnovan na modelu prethodnih proširenja i nije kreiran tako da bi pomogao privredi u tranziciji. Pored toga, odgovarajuće politike EU su još i dodatno neodgovarajuće za privrede zemalja zapadnog Balkana, kao i za zemlje srednje i istočne Evrope; kao na primjer, skupi dijelovi ekološke i socijalne politike. Ovo nije čudo, jer EU nije agencija za razvoj, već prije klub sa probranim članovima. Na daljem putu u EU pred BiH još predstoji čitav niz koraka u skladu sa zahtjevima Procesu stabilizacije i pridruženja, i kriterijima za članstvo, koje mora ispuniti da bi postala članica EU. Naredna "Mapa puta za članstvo u EU" sadrži 14 ključnih koraka.

Znači, integracija u Evropsku uniju predstavlja osnovnu dugoročnu spoljopolitičku strategiju Bosne i Hercegovine koja nema alternativu. Pri tome, treba naglasiti i to da društveni konsenzus postaje presudan faktor opstanka, razvoja i adaptacije Bosne i Hercegovine u Evropskoj uniji. Pod socijalnim konsenzusom misli se na saglasnost ključnih aktera – nosilaca političke i ekonomske moći, političkih partija, sindikata, društvenih pokreta, nevladinih organizacija, medija, građana o osnovnim principima državnih i ekonomskih reformi koje su uslov razvoja BiH i njenog pridruživanja EU. Na značaj konsenzusa upućuje specifična, istorijska situacija u kojoj se naša država nalazi. Riječ je o državi odnosno o društvu visokog konfliktnog potencijala, o masovnom socijalnom osiromašnju građana koji žive pod teškim teretom ekonomskih problema. Uspostaviti stabilne zasnivaju jake države, povećati sposobnost za mirno rješavanje sukoba, omogućiti viši standard života - nije, dakle, moguće bez širokog socijalnog konsenzusa.

Uslov za reforme je društveni konsenzus, pod pretpostavkom, da svako odustane od svog maksimalističkog interesa i prihvati win-win logiku (niko ne gubi, svi dobijaju). To bi doprinijelo i većoj mobilizaciji cjelokupne socijalne energije za promjene, zaustavljanju daljih

opasnih podjela. Takvo ponašanje bi naišlo i na pozitivnu ocjenu EU. Reforme koje se pokreću imaju za cilj da pretvore BiH u stabilno društvo koje je osvojilo neoborive pretpostavke razvoja, tj. zacrtalo trasu razvoja u normalno evropsko društvo.

Preduslov integracija predstavlja uspješan proces tranzicije, odnosno sprovođenja tržišnih reformi u privredi i uvođenja pravne države. Pri tome, proces tranzicije i integracije u EU su povezani i uzajamno se prožimaju. Reforma i integracije EU imaju zajednički cilj: modernizaciju privrede i države u cilju stvaranja većeg i boljeg životnog standarda građana.

Provođenje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju može nam pomoći u procesu restrukturiranja, ispunjavanju uslova za punopravno članstvo, u modernizaciji infrastrukture, u korištenju finansijskih sredstava za regionalne projekte i usklađivanju zakona. Kao osnova za prelazak iz statusa potencijalnog kandidata u status punopravnog kandidata za članstvo u EU i za dalje pregovore o punopravnom članstvu, poslužiće vlastita sposobnost BiH da ispunji pravna, ekonomska i politička prilagođavanja te njezina spremnost da pridonese regionalnoj saradnji i stabilnosti u jugoistočnoj Evropi.

Prihvatanje pravila i regulative EU predstavlja treći ključan korak u pripremi za pristepene EU. Ovaj korak je bitan, budući da podupire prethodna dva. On se izvodi u više faza. Prioritet se daje propisima koji se odnose na područja gdje norme EU mogu da podstaknu ili olakšaju procese stabilizacije odnosno tranzicije (zakoni koji se odnose na investiranje, preuzimanje preduzeća, privatizaciju i sl.), dok se niži prioritet dodjeljuje propisima koji, premda sami po sebi značajni, nisu u neposrednoj kratkoročnoj vezi sa osnovnim elementima reforme.

Prelazak na potpunu tržišnu privredu u sprovođenju tranzicije, izazvaće ozbiljne promjene na području radne snage i tržišta rada. Strukturna modernizacija naše privrede, izazvaće dodatno otpuštanje radne snage. Povlačenje ljudi iz aktivne radne snage nesumnjivo će se manifestovati u porastu socijalnih troškova i povećanju broja nezaposlenih. Stopa nezaposlenosti bi bila manja jedino ukoliko bi, uporedo sa ovim, tekao proces ubrzanog zapošljavanja u uslužnom sektoru, kao i proces samozapošljavanja. Ova mogućnost je realna jer iskustvo drugih zemalja u tranziciji pokazuje da je, paralelno sa opadanjem broja zaposlenih u industriji, došlo do novog zapošljavanja u sektoru malih privatnih preduzeća i u sektoru javnih i privatnih usluga.

Potrebno je da se politika zapošljavanja preusmjeri na aktivnu politiku zaposlenosti. Prema standardima EU, mjere aktivne politike odnose se i na osobe koje se suočavaju sa otežanim mogućnostima nalaženja posla. Radi se, prevashodno, o mladim ljudima, radnicima sa nižim kvalifikacijama, i ljudima srednje dobi čije kvalifikacije više ne odgovaraju novim zahtjevima proizvodnje, odnosno uslugama novog tipa, vrste i kvaliteta. Isto tako, predstoji aktiviranje programa zapošljavanja u manje razvijenim regionima. Aktivni programi prekvalifikacije i doškolovanja treba da budu usmereni na povećanje mobilnosti rada, prevazilaženje zastarjelih znanja i vještina i, naročito, stvaranja šansi za zapošljavanje nekih specifičnih socijalnih i kvalifikacionih grupa.

V - DIGITALIZACIJA EKONOMIJE I NJEZIN UTICAJ NA TRŽIŠTE RADA

1. Opis stanja – opšti kontekst

U aprilu 2014. godine, Uber, start-up firma stvorena jedva pet godina ranije, preplavila je evropsko tržište prevoza korištenjem svoje aplikacije za dijeljeni prevoz. U samo nekoliko mjeseci, kako je ta odluka poput munje proparala glavnim evropskim gradovima (Pariz,

London, Berlin, Bruxelles, itd.), osvijestila je Evropljane o golemim ulozima koji stoje iza tehnološkog napretka koji se odvija uglavnom u SAD-u i simboliziran je Uberom. Jednostavnom mobilnom aplikacijom i uz nekoliko algoritama, sada svako može postati taksist: bez ikakvog osposobljavanja, ne plaćajući poreze ili doprinose za socijalno osiguranje, te bez regulatornih ograničenja (osiguranje, tehnički pregled, itd.), ti samozvani taksisti mogu od dana do dana odlučiti učestvovati s tradicionalnim taksi i minicab firmama. Postojeći i osnovni regulirani oblik usluge čini se kako je odjednom zamijenio američki start-up koji nema ni jedno vozilo registrirano na svoje ime. Taj je fenomen simbol za tako potpun raskid s dosadašnjom praksom pa se danas govori o „uberizaciji“ ekonomije: „firme se boje da će postati ‘uberizirane’. (...) Od taksista do televizijskih mreža, od filmaša do restorana i banaka, načini na koji pojedinci i firme posluju mijenjaju se tolikom brzinom da brojne firme jedva drže korak.“

Osim Ubera, postoje Airbnb, Wonolo, Lending club, Taskrabbt, Upwork, itd. To su firme nove vrste čiju pojavu su omogućila tri nedavna razvoja događaja:

- Internet i razvoj brzih mreža;
- „Big Data“ („veliki podaci“), tj. spajanje putem internetskih platformi golemih količina upotrebljivih komercijalnih, osobnih i geografskih podataka;
- Eksplozija novih oblika mobilnih uređaja – mobilnih telefona, tableta, itd. – koji potrošačima, radnicima i pružateljima usluga daju pristup mobilnom internetu u svakom trenutku i na svakome mjestu. Danas je moguće kupiti pametni telefon za 400 američkih dolara koji ima performanse super računara koji je 1975. godine stajao 5 milijuna dolara.

2. Nova svjetska ekonomija

U svojevrsnom nedavnom spoju nove industrijske revolucije i zlatne groznice, nebrojene mlade firme hitaju razviti aplikacije koje su osmišljene da bi monetizirale nova područja potencijala koje otvaraju ti trendovi. Na području transporta, dostave, smještaja, financiranja, popravaka (vodoinstalatstvo, električna, itd.), usluge najma i tako dalje, nove inicijative se rađaju svakoga dana. Svaki pojedinac koji ima mobilni telefon sada može „postati proizvođač, može stvarati usluge ili barem nuditi usluge“ kako bi zaradio nešto dodatnog novca, preživjeti do iduće plaće, ili povećao prihode. Paralelno s tim, vlasništvo koje je ranije davalo pravo na isključivo privatno i povremeno korištenje skupe imovine (automobil, stan, alati, itd.) sada za vlasnika predstavlja kapital koji se može iskoristiti na niz različitih načina u svrhu ostvarivanja prihoda. U sektoru usluga, promijenit će se odnos između radnika, odnosno pružaoca i poslodavca, odnosno tačnije algoritma koji osigurava rad, izračunava plaću i priprema platnu listu; ugovor o radu, pregovori o plaći, postupak otpuštanja ili deaktiviranja računa također će se promijeniti; a promijenit će se i socijalna sigurnost, standardi zaštite na radu, itd. I u industrijskom sektoru mijenjaju se načini proizvodnje; dolazi do promjene u interakciji između radnika i (inteligentnog) stroja, ubrzavaju se nadzor i kontrola radnika, prakse upravljanja povećavaju pritisak, da ne kažemo ugnjetavanje.

3. „Big Data“ (veliki podaci)

Velike podatke možemo definisati, shematski, kao kombinaciju i ukupni zbir podataka (ličnih, komercijalnih, geografskih, biheviorističkih) koji su dostupni na digitalnim mrežama – internetu, mobilnim telefonima, satelitskim navigacijskim sistemima, itd. – i koje je moguće upotrijebiti kao sirovinu, posebno u sklopu mobilnih aplikacija. Digitalna ekonomija i njezini

start-upovi koji pokušavaju monetizirati tu sirovinu oslanjaju se na nekoliko divovskih platformi – uključujući Google, Facebook, Apple, Amazon, IBM, itd. – koje „proizvode, akumuliraju i upravljaju golemom količinom podataka o svojim klijentima i koriste algoritme kako bi te podatke pretvorile u iskoristive informacije. Takvi podaci rastu eksponencijalno: 90% podataka koji sada kruže internetom stvoreno je prije manje od dvije godine. Sektor velikih podataka bilježi rast od 40% godišnje, što je sedam puta više od rasta IT tržišta“ (Evropska komisija 2015.). Tri karakteristike velikih podataka sažete su u 3V: velika količina podataka (Volume), velika brzina obrade i stvaranja podataka (Velocity), i velika raznolikost (Variety). Upravljanje tim podacima može omogućiti otkrivanje ranije skrivenih informacija (na primjer, uticaj vremenske prognoze na prodaju). Govorimo tako o dosad nezabilježenim mogućnostima spajanja golemih količina vrlo raznolikih podataka, i to doslovno brzinom munje.

4. Novi oblici organizacije firmi i novo upravljanje

Digitalna revolucija obećava inteligentne fabrike, inteligentnu organizaciju rada, inteligentno upravljanje, ali i inteligentne gradove, inteligentne dućane, inteligentne sisteme proizvodnje energije, inteligentnu saobraćajnu infrastrukturu i tako dalje. No što je s fizičkim radnicima, službenicima, pružaocima usluga? Hoće li njihova jedina uloga biti izvršavati zadatke o kojima odlučuju algoritmi? Ili, riječima Heada: Hoće li pametne mašine proizvesti gluplje ljude? Odmičemo se od ekonomije u kojoj je valadar infrastrukture stvarao i (zadržavao) vrijednost i ulazimo u ekonomiju u kojoj vladar podataka stvara (i zadržava) vrijednost. Do nedavno su brojni industrijalisti u Evropi pogrešno vjerovali kako ih je industrijska priroda njihove djelatnosti poštjedjela „digitalne opasnosti“ za koju se činilo da više prijeti uslugama (Uber, Airbnb, Booking.com, itd.).

Međutim, kao što je izjavio povjerenik Evropske komisije Günther Oettinger na konferenciji industriAll-a, automobilska industrija igra ključnu ulogu u Evropi i u procesu je digitalizacije Apple je odlučio proizvoditi automobile. Točno je da će se akumulatori, plastika, gume i tako dalje naručivati od dobavljača. No Apple je taj koji će dizajnirati automobile i u njih ugrađivati svoj informacijski sistem. Ostali će biti tek dobavljači metalnih dijelova. To predstavlja smrtnu prijetnju za evropsku automobilsku industriju.“ U stvarnosti automobil postaje proširenje računara (ili pametnog telefona); pretvara su u računalo na točkovima. Tako doista jest vladar podataka koji će stvoriti i zadržati vrijednost, uz sve geopolitičke uloge. Nasuprot tome, digitalni, inteligentni automobil (vidi aplikaciju Waze koja predlaže najbržu rutu u stvarnom vremenu), ali i nove prevozne usluge kao što su dijeljenje automobila (car-sharing) ili dijeljenje prevoza (carpooling), unapređuju stvarno funkcioniranje vozila, odnosno prevozne usluge.

To će utjecati na organizaciju poslovanja i proizvodne metode. Nove funkcije već se javljaju: „Poslovne strategije sada moraju biti besprijekorno isprepletene s digitalnim strategijama koje se stalno šire, koje se ne bave samo mrežnim već i mobilnim, socijalnim, lokalnim i svim drugim mogućim inovacijama. Kako bi odgovorile na te izazove, firme sve više traže direktore za digitalne tehnologije koji mogu nadgledati raspon digitalnih strategija i provoditi promjene u čitavoj organizaciji. Sam direktor za digitalne tehnologije može biti okružen drugim novim pozicijama kao što je stručnjak rudarenja podataka (eng. data miner), analitičar podataka (eng. data analyst), menadžer podataka (eng. data manager), itd. Takvo upravljanje vođeno podacima zahtijeva odustajanje od organizacijskih metoda po principu „silosa“ u korist horizontalnog i otvorenog oblika organizacije unutar kojega će cirkulirati protok informacija.

5. Digitalna ekonomija i tržište rada

U raspravama o digitalnoj ekonomiji obično se pravi razlika između tradicionalnih firmi koje se s više ili manje uspjeha pokušavaju prilagoditi novim tehnologijama (radu na daljinu, mobilnom radu, izgradnji zajednice) i „digitalnih urođenika“, tj. firmi koje su se pojavile paralelno s novim tehnologijama i kao njihov rezultat, te ih karakterizira bitno drukčiji oblik organizacije rada koji je „agilniji, strukturiran na projektni način, više otvoren prema ekosistemu, i puno učinkovitiji, posebno kad je riječ o širenju inovacija: otvoreni prostor, zajednički radni prostor, itd.

6. Kakav će biti ukupni uticaj na ekonomiju i tržišta rada?

Ova „revolucija“ će imati velik uticaj na tržište rada, također naglašavaju da će se taj uticaj razlikovati od sektora do sektora, te da će novi poslovi koji se javljaju imati razne oblike. Opšti pregled različitih područja uticaja izgledao bi ovako:

- Otvaranje radnih mjesta: novi sektori, novi proizvodi, nove usluge;
- Promjena posla: digitalizacija, sučelje čovjek/inteligentni stroj, novi oblici upravljanja;
- Uništenje poslova: automatizacija, robotizacija;
- Izmještanje poslova: digitalne platforme, skupno financiranje (crowdsourcing), ekonomija „dijeljenja“.

Ova četiri uticaja digitalizacije uključuju makroekonomske uloge i posljedice koje proizlaze iz trendova na području tržišta rada, plaća, socijalnih nejednakosti, kvalitete novih, izmijenjenih ili „izmještenih“ poslova, itd. Na stranicama koje slijede ispitat ćemo ključne postojeće studije, prvo za različite sektore industrije a zatim za usluge.

6.1. U industriji

Danas se govori o Četvrtoj industrijskoj revoluciji: Prva industrijska revolucija bila je revolucija parnog stroja, Druga elektrifikacije i masovne proizvodnje, Treća računara, a Četvrta digitalne revolucije koja se sastoji od razvoja informacijske tehnologije i robotizacije, automatizacije zadataka, interneta stvari, 3D tiska, automobila bez vozača, i – u području obrane i borbe protiv terorizma – dronova, cyber-oružja, nadzora, itd. Dakle, tako je slika IBM-ova robota Deep Blue koji je pobijedio svjetskoga prvaka Garija Kasparova u šahu i dalje u kolektivnoj mašti, iako je taj događaj iz 1997. godine danas potpuno zastario. Nasljednik robota Deep Blue, pod imenom Watson, je robot koji je u stanju razumjeti (gotovo) sve suptilnosti jezika, govora i odgovaranja na (gotovo) sva pitanja, o kulturi, naučnoj, politici. U SAD-u Watson već pobjeđuje sve ljudske protivnike u televizijskim kvizovima općeg znanja. Izgledi da takva „inteligencija“ bude ugrađena u neki mobilni uređaj – koji ima vještine koje se povećavaju iz dana u dan – a koji je povezan sa supermoćnim računalnim hubom (proces koji Ford opisuje kao „robotika oblaka“) daje određene naznake razmjera revolucije koja se odvija pred nama. IBM je brzo uključio Watsona u stvarni svijet; neka od područja u kojima se ističe su medicinska dijagnostika, potrošačke usluge, tehnička podrška, financijska industrija, i tako dalje. Takve visoko razvijene i raznolike umjetne vještine zasigurno će revolucionarizirati poslovnu organizaciju. „Dok inovacije u robotici proizvode opipljive strojeve koje je često lako vezati uz određene poslove (primjerice, robot koji priprema hamburgere ili robot za precizno sastavljanje), napredak u automatizaciji softvera vjerojatno će javnosti biti manje vidljiv; često će se odvijati duboko iza zidova firmi, a imat će obuhvatniji uticaj na organizacije i na ljude koje one zapošljavaju.“ U nekoliko evropskih država (Njemačka, Italija, Francuska, nordijske zemlje, i druge) tvornice se već hvale novim proizvodnim linijama koje se odlikuju

integracijom, robotizacijom, stalnom razmjenom podataka i informacija, te interakcijom sa sve manjim brojem radnika, koji ponekad imaju RFID čipove, koji su u interakciji sa strojevima i u vezi s kojima je moguće pitati se tko je čiji alat. IndustriAll navodi neke primjere:

- Digitalna integracija procesa dizajna: puni digitalni dizajn i testiranje aviona Falcon 7x (Dassault Aviation);
- Digitalna integracija proizvodnog procesa: proizvodne linije za više proizvoda za hidroelektrične ventile (Bosch Rexroth), alatni strojevi za povezivanje tvorničke mreže u stvarnom vremenu (Maschinenfabrik Rheinhausen), upravljanje smjenama rada u stvarnom vremenu korištenjem mobilnih telefona (borgwarner Ludwigsburg gmbh);
- Digitalno održavanje strojnih alata na daljinu (Trumpf AG);
- Digitalna integracija logistike: RFID praćenje odjevnih predmeta u skladištima i trgovinama (Inditex – brend Zara).

6.2. U uslugama

Aspekt Četvrte revolucije koji trenutno plijeni najveću pažnju medija je sektor usluga. „Iste sile koje potresaju industrijski sektor – globalizacija i tehnološke inovacije koje štede radnu snagu – sada se počinju osjećati u sektoru usluga, povećavajući rizik od ozbiljne krize zaposlenosti, ishoda koji se do sada izbjegavao.“ (Roubini 2015.). Broj pogođenih sektora raste iz dana u dan: usluge prevoza, dostava i prodaja, smještaj gostiju, mali popravci i vodoinstalaterski radovi, usluge najma alata, ali i financijske usluge, izdavaštvo, nekretninske usluge, profesionalno savjetovanje, računovodstvo, prevođenje, skrb za djecu i osobna skrb, tajničke usluge, zdravstvena skrb, itd. Dovoljno je promotriti naš svakodnevni život: danas uz pomoć aplikacija na našim pametnim telefonima ili tabletima čitamo novine, provjeravamo vozne redove vlakova, čitamo elektronsku poštu, kontaktiramo klijente i dobavljače, pozivamo taksi, listamo kataloge, naručujemo i plaćamo narudžbe, provjeravamo vremensku prognozu, provjeravamo stanje na bankovnom računu, plaćamo poreze, i tako dalje. Te su usluge razvile tradicionalne firme kojima je digitalizacija korisna u širenju usluga koje mogu ponuditi, u olakšavanju pristupa i pojednostavljivanju navika i načina potrošnje korisnicima: online novine, vozni redovi javnog prevoza, kupovina digitalnih karata, vođenje bankovnih računa, i tako dalje. U tim digitaliziranim uslugama koje nude „tradicionalne“ firme, izazovi na području zapošljavanja nisu novi, a ključno je pitanje zamjene radnika digitaliziranim uslugama. Već su odavna radnike na šalterima banaka zamijenili automati kod velike većine transakcija; trgovine dijele digitalne verzije svojih kataloga na internetu i omogućavaju potrošačima da, bez osobnog kontakta s prodavačem, naruče i plate za svoju narudžbu izravno putem internetske stranice; robne kuće razvile su aplikacije za kupnju od kuće; novine nude novosti online, i tako dalje. U tim sektorima je postupno došlo do „digitalizacije“, bez obzira je li ona bila popraćena gubicima radnih mjesta i/ili pogoršanjem uvjeta rada (medijski sektor amblemski je primjer takvog snižavanja prava gdje su novinari izloženi sve većim pritiscima).

7. Nova digitalna ekonomija

Osim usluga koje su već postale „klasika“, sada se razvijaju nove usluge koje nude novi igrači na tržištu – platforme – „paralelni“ akteri za koje se za sada čini da se drže podalje od raznih regionalnih, nacionalnih i evropskih propisa, i administrativnih i tehničkih, ali i od poreza i socijalne sigurnosti. Primjer američke firme Uber u Evropi je reprezentativan, ali ostali primjeri online usluga otvaraju druga pitanja, ovisno o tome govorimo li o uslugama smještaja među privatnim osobama (Airbnb), rezervacijama hotela (Booking.com, itd.), inovativnom financiranju (LendingClub, itd.), virtualnim pomoćnicima, savjetnicima ili marketinškim

stručnjacima (Upwork, itd.), pomoći u otklanjanju, čišćenju ili čuvanju djece (Taskrabbitt, itd.) ili elektronskoj prodaji (eBay, Amazon). Jedna internetska stranica daje određenu sliku raspona – koji raste iz dana u dan – usluga koje nude ti novi igrači (www.collaborativeconsumption.com). Usluge koje su dostupne variraju od najma prijatelja na jednu večer, preko razmjene dječjih igračaka ili odjeće, šetnje pasa, do alternativnih zajmova, itd. Brzi pogled na te usluge navodi na zaključak kako su usluge koje su izrazito medijski zastupljene poput Ubera tek vrh ledenoga brijega, jer je Uber zapravo samo jedna od 118 automobilskih usluga navedenih pod uslugama prevoza. Neke od tih usluga razvile su „tradicionalne“ firme (iznajmljivači automobila ili proizvođači motornih vozila). Različitost aktera na tržištu pokazuje koliko je teško shvatiti tu novu ekonomiju usluga kao i njezine implikacije za društvo u cjelini. Da navedemo samo jedan primjer, Daimlerov cargo ne prijeti na isti način tradicionalnom sistemu taksija kao Uber.

8. Novi oblici zapošljavanja

Hoćemo li sutra svi postati različiti freelance slobodni radnici ili samozaposleni radnici? Je li ovo kraj ekonomije u kojoj se radi za platu? Evropska zaklada za poboljšanje radnih i životnih uvjeta (Eurofound 2015.) analizirala je „nove oblike zapošljavanja“ koji se razvijaju u Evropi i koji manje ili više radikalno transformiraju tradicionalne odnose između poslodavca i radnika. Eurofound na temelju studije slučaja definira devet ključnih trendova u tim novim oblicima zapošljavanja koji imaju važne implikacije u pogledu uvjeta rada i tržišta rada:

- Dijeljenje radnika (employee sharing), kada pojedinačnog radnika zajednički angažira skupina poslodavaca kako bi zadovoljili potrebe za ljudskim resursima različitih firmi, što rezultira stalnim zaposlenjem s punim radnim vremenom za radnika;
- Dijeljenje posla (job sharing), kada poslodavac angažira dvoje ili više radnika da zajednički obave konkretni posao, spajajući dva ili više poslova s nepunim radnim vremenom u poziciju s punim radnim vremenom;
- Privremeno upravljanje (interim management), u kojemu se visokokvalificirani stručnjaci angažiraju privremeno na određenome projektu ili za rješavanje određenoga problema, integrirajući tako spoljne kapacitete upravljanja u organizaciju rada;
- Povremeni rad (casual work), gdje poslodavac nije dužan ponuditi rad na redovitoj osnovi radniku, već ima fleksibilnost pozivati ih po potrebi, na zahtjev;
- Mobilni rad zasnovan na informacijsko-komunikacijskim tehnologijama (ict-based mobile work), gdje radnici mogu obavljati svoj posao s bilo kojega mjesta u bilo kojem trenutku, uz podršku modernih tehnologija;
- Rad na temelju vaučera (voucher-based work), gdje se radni odnos temelji na plaćanju usluga vaučerom koji se kupuje od ovlaštene organizacije koji pokriva i plaću i doprinose za socijalno osiguranje;
- Portfeljski rad (portfolio work), gdje samozaposleni pojedinac radi za velik broj klijenata, i za svakoga od njih obavlja male poslove;
- Skupno zaposlenje (crowd employment), gdje online platforma uparuje poslodavce i radnike, pri čemu se često veći zadaci dijele u manje među radnicima u „virtualnom oblaku“;
- Saradničko zapošljavanje (collaborative employment), gdje slobodni radnici, samozaposleni ili mikro poduzeća na neki način surađuju kako bi prevladali ograničenja veličine ili profesionalne izolacije.

Status radnika

Pitanje koje je ovdje ključno je sljedeće: jesu li pružaoci digitalnih usluga na platformama stvarno samozaposleni ili djeluju u odnosu podređenosti – ili ovisnosti – u odnosu na firmu ili platformu? Imaju li pravo odbiti neki zadatak? Uzimaju li iznosi njihove plaće u obzir činjenicu da koriste i moraju održavati vlastitu opremu, da sami sebi plaćaju osiguranje, da bi trebali plaćati doprinose za socijalno osiguranje, i da nisu osigurani u slučaju bolesti ili ozljede i nesreće? U kontekstu sve veće atomizacije na tržištu rada, u SAD-u je 2015. podnesena tužba protiv Ubera od strane radnika koji su se smatrali zaposlenicima firme a ne samozaposlenima. Pri tome, zahtijevali su pravo na socijalno osiguranje koje obično pokrivaju doprinosi poslodavca (zdravstvena skrb i slično). Advokati radnika tvrdili su kako „Uber kontrolira toliko aspekata iskustva vozača – od određivanja cijene do odluke o tome kada i zašto ih je moguće otkazati – da su oni više poput zaposlenika a ne nezavisnih izvođača“. Za razliku od njih, Uber smatra kako velika većina njegovih radnika preferira fleksibilnost koju im nudi status samozaposlenih osoba. Slučaj je u toku, ali jasno odražava tenzije i suprotstavljenost „poslovnog modela“ i „socijalnog modela“.

Zaključak

Informaciono-komunikacione tehnologije predstavljaju osnov savremene informacione ekonomije, olakšavajući i podržavajući globalne tokove informacija, kapitala, ideja, robe, usluga i ljudi. Na taj način direktno transformišu savremene načine poslovanja i organizacije uopšte. One revolucionarno mijenjaju način učenja i podjele znanja i omogućavaju značajno veće učešće svih u poslovanju, doprinoseći tako promociji i ubrzanju ukupnog ekonomskog, društvenog i ljudskog razvoja u svijetu.

Mnoge zemlje su ekonomski rast ostvarile pod uticajem razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija. Jedna od inovacija razvoja informaciono-komunikacionih tehnologija internet koji se smatra pokretačem promjena u društvu i privredi, od prikupljanja informacija preko posjedovanja i primjene znanja do rješavanja pojedinih zadataka i ostvarivanja prednosti, efikasnosti i boljih rezultata.

Nova ekonomija obezbjeđuje razne mogućnosti preduzećima da unaprijede organizaciju i strukturu poslovanja. Ona predstavlja osnov za promjene u ekonomskim djelatnostima, sa mogućnostima kreiranja novih pravila za postizanje produktivnosti, zaposlenosti, ekonomskog rasta i inovacija u svim sektorima. Osim navedenih ono omogućava smanjenje troškova i ostalih mogućnosti, nova ekonomija obezbjeđuje smanjivanje ili ukidanje geografskih, industrijskih i korporativnih barijera i granica. Potrošači u novoj ekonomiji imaju veliki izbor pristupa proizvodima i uslugama. Zbog pozitivnih rezultata, većina preduzeća povećava investicije u informacione tehnologije, unapređuje organizaciju kako bi smanjila troškove, povećala efikasnost i fleksibilnost, efikasnije upotrijebila tehnologije i poboljšala donošenje poslovnih odluka.

Digitalna ekonomija se odnosi na ekonomiju, koja je zasnovana na digitalnim tehnologijama, uključujući digitalne komunikacione mreže, računare, softver i druge povezane informacione tehnologije. Digitalno umrežavanje i komunikacione infrastrukture pružaju globalnu platformu na kojoj ljudi i organizacije uzajamno djeluju, komuniciraju, sarađuju i traže informacije. Prednosti ovih tehnologija dovele su do velikog pada cijena računara, većeg i jeftinijeg čuvanja podataka, kao i bolje i jeftinije komunikacije. Ostvaren je pad troškova i povećanje performansi proizvoda i usluga. Poslovanje u digitalnoj ekonomiji se zasniva na smanjivanju troškova,

transparentnosti, dostupnosti podataka i informacija, inovacijama i mrežama putem kojih se odvijaju procesi poslovanja. Preduzeća, da bi povećala produktivnost, moraju da konstantno prate razvoj informacionokomunikacionih tehnologija i implementiraju nova dostignuća u svoje poslovanje.

Globalizacija je nosilac nove tehnologije, i obrnuto, nova tehnologija je nosilac globalizacije. Kompjuterske mreže omogućavaju kompanijama da obezbijede servis 24 sata dnevno, pošto se zahtjevi kupaca prosleđuju iz jedne vremenske zone u drugu, a da kupac nije ni svjestan da je posao obavljen na drugom kraju svijeta. Kancelarija više nije mjesto. To je globalni sistem. Cijela zemljina kugla je povezana u jedno elektronsko tržište. Preduzeća treba da budu sposobna da se povežu sa kupcima, dobavljačima i partnerima u svijetu.

Literatura

1. Dedić, S., (1998) Lokalna samouprava u Federaciji Bosne i Hercegovine, Sarajevo,
2. Dimitrijević, P., Vučetić, D., (2011) Sistem lokalne samouprave, Beograd,
3. Đorđević, J., (1977) Politički sistem, Beograd,
4. Evropska povelja o lokalnoj samoupravi (1994) Službeni list R. BiH, br. 31/94.,
5. Atkinson R.D., McTernan M. i Reed A. (ur.) (2015.) Sharing the success of the digital economy, a progressive approach to radical innovation, London, Rowman & Littlefield International,
6. Roubini N. (2015.) Labor in the Digital Age (Part 1 and Part 2), Roubini Global Economics, siječanj 2015. <https://www.roubini.com/analysis>,
7. Szoc E. (2015.) Du partage à l'enchère : les infortunes de la 'Sharing Economy'. <http://www.acjj.be/publications/nos-analyses/du-partage-a-l-enchere-les.html>,
8. Anandhi Bharadwaj, Omar A. El Sawy, Paul A. Pavlou, N. Venkatraman (2013), Digital Business Strategy: Toward a next generation of insights, MIS Quarterly,
9. Benson, (2014), Strategy Follows Structure: A Media Sociology Manifesto u Silvio Waisbord, Media Sociology: A Reappraisal, Wiley,
10. Hadžiahmetović, A. (2005) Ekonomija Evrope. Sarajevo: Ekonomski fakultet univerziteta,
11. Špirić, N. i Vukmirica V. (2005): Ekonomska i monetarna integracije Evrope. Banja Luka: Ekonomski fakultet,
12. Mr. Vilendrečić, (2005): Napuštanje sistema valutnog odbora u tranzicionim ekonomijama Sarajevo, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva,
13. Petrović, M. i Majstorović, S. i Ateljević, V. i Lukić, N. i Gvozdenović, G. (2004) Bukvar evropskih integracija. Beograd: Vlada Republike Srbije, Ministarstvo za ekonomske veze sa inostranstvom, Sektor za evropske integracije,
14. Albijanić M., (2012), Intelektualni kapital: Uticaj na konkurentnost i ekonomski rast, Službani glasnik,
15. Ćirić Z., (2010.), Upravljanje projektima razvoja i implementacije informacionih sistema“, Univerzitet u Novom Sadu, Ekonomski fakultet Subotica
16. Milićević V. (2002.), Internet ekonomija, Fakultet organizacionih nauka ID - Beograd,
17. Z. Peruško (2008.), Mediji, kultura i civilno društvo, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb